

POSMRTNÝ ŠAT V SLOVANSKÉM KONTEXTU¹

HELENA KARLÍKOVÁ

Etymologické oddělení, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Brno, Česká republika

KARLÍKOVÁ, Helena: The funeral garment in the Slavic context. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2024, Vol. 75, No. 2, pp. 218–225.

Abstract: This paper was inspired by the work of Š. Ondruš, with the aim of expanding on his interpretations by providing additional information. The topic focuses on the terms for funeral garments in Old Church Slavonic and other Slavic languages, and seeks to uncover their origins and motivations. This is a specific area of lexicon that closely relates to national traditions, folklore, and similar aspects, making it particularly interesting to explore whether the Old Church Slavonic lexicon corresponds to the vocabulary of individual Slavic languages in this regard, or if the situation is different.

Keywords: Šimon Ondruš, funeral garment, Old Church Slavonic, Slavic languages, etymology

1. ÚVOD

Inspirací k napsání této stati byla pasáž věnovaná části oděvu typu *rubáš* v publikaci Šimona Ondruše *Odtajnené trezory slov II* v kapitole V. *Odev a obuv Slovákov* (Ondruš 2002, s. 152–161). Jde, jak známo, o jednu ze tří knížek (určených širší, nejen odborné lingvistické veřejnosti) nesoucích tento název, ve kterých čtivým, ale zároveň erudovaným způsobem objasňuje původ slovenských slov z různých sémantických okruhů, odhaluje souvislosti tam, kde na první pohled nejsou viditelné, a ukazuje bohatství a mnohohrstenatost slovanského lexika (Ondruš 2000; 2002; 2004). A právě zde popsána sémantika slova *rubáš* ve slovenštině a dalších slovanských jazycích, konkrétně význam ‘oděv zemřelého’, vyvolala potřebu zjistit, jaké lexémy s tímto významem (a jestli vůbec nějaké) se objevují v nejstarších slovanských textech, tedy ve staroslověněštině nebo církevní slovanštině, a jak situace ve staroslověněštině odpovídá situaci v širším slovanském kontextu, a svým způsobem se tak pokusit výklady Š. Ondruše doplnit.

¹ Příspěvek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. V příspěvku se používají také data, která poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2023062).

2. RUBÁŠ

Jak píše už L. Niederle, *rubáš* byl „jedním z nejstarších kusů [oděvu]“. „Na to ukazuje nejen starobylý všeslovanský název *rubъ* [...], doložený už ze XII. století ve smyslu jakéhosi chudého oděvu, nýbrž i úloha, kterou má *rubáš* dosud ve folkloru slovanském. Jeť, jak známo, rouchem, které se upotřebuje v nejvážnějších chvílích života, při nichž vůbec tradice konservovala mnoho ze starodávných poměrů, hlavně při smrti, patrně na paměť toho, že *rubáš* byl kdysi za starodávna základním oděvem pro muže i ženy“ (Niederle 1913, s. 443–444).

V současné češtině opravdu asociuje *rubáš* především dlouhý šat, do něhož jsou oblékáni zemřelí do rakve. Shodně je tomu tak i ve slovenštině. Za povšimnutí však stojí, že jde pravděpodobně o relativně novější významovou specializaci, ve starších fázích nejen češtiny a slovenštiny se setkáváme s jinými, původnějšími významy. Stč. *rubáš* je ‘mužský nebo ženský volný šat bez rukávů, nošený zpravidla jako spodní část oděvu (pod svrchním šatem – „suknicí“)’ (ESSč). Tento význam není v češtině neznámý ani dnes, byť je chápán spíše jako archaický. V č. a mor. dialektech je substantivum *rubáš* spojováno jen s šatem do rakve, ale varianta *rubáč* má vedle tohoto významu především v moravských dialektech též význam ‘ženská koнопná košile (obvykle součást ženského kroje)’, případně ‘část ženské košile od pasu do poloviny lýtek’ (vše ALJ). Slk. st. *rubáš*, resp. *rubáč* znamená ‘dlhá ženská košile’ (HSSlk 5, s. 186 – doklady od 17. stol.), a tento význam zachycuje jako zastaralý vedle mladšího ‘šat do rakve’ i SSJ (3, s. 887); ve slovenských dialektech je doložen i význam ‘vrchní část ženského oděvu, sukně (často sešitá s živůtkem)’ a v omezené míře též ‘plachta pod mrtvého’ (SSN 3, s. 700–701). Z dalších slovan-ských jazyků (staroslověnština ani církevní slovanština tyto deriváty nedokládají) lze zmínit (s jinými sufixy) např. stp. *rqbek* ‘tenký bílý šátek, který nosily vdané ženy pod čepcem; ženská košile nebo sukně; plátno používané na šátky nebo sukně’ (SSStp 7, s. 443 – doklady od konce 15. stol.), luž. *rubišćo* ‘velký plátěný šátek; smuteční šátek’, hluž. *rubčk* ‘bílý vyšívaný šátek nevěsty’, *rubiško* ‘šátek, kapesník’, dluž. *rubjaž* ‘plátno; šátek; (bibl.) roucho’, sln. arch. a dial. *robáč* ‘kus látky; šátek, kapesník’, *robáča* ‘košile’ (Pleteršnik 2, s. 429), srb./ch. arch. a dial. *rùbina* ‘šátek, závoj; košile; plátno, plátěný oděv’ (Rj 14, s. 211), ch. arch. a dial. *rùbača* ‘košile’ (Rj 14, s. 209), str., r. *rubácha*, *rubáška* ‘košile’, r. dial. *rubácha smerénaja* ‘košile, kterou oblékají nebožtíkoví’ (SRNG 35, s. 215) aj.

Všechno jsou to deriváty psl. substantiva **rqbъ* ‘něco odseknutého, odděleného’² → ‘odseknutý, odříznutý kus látky’, vztahujícího se k psl. slovesu **rqbiti*, **rqbati* ‘sekat, rubat’ (jak se většinově přijímá a jak ostatně uvádí i Ondruš 2002, s. 154). Ostatně jak upozornil už např. F. Kopečný, staré názvy oděvu „souvisí často buď s trháním, rvaním [...] nebo s „utínáním, rubáním“ látky [...]“ (H–K,

² Vývoj významu směrem ke ‘kraj, lem, spodní strana’ ponecháváme stranou.

s. 317).³ A to je i případ této slovní rodiny.⁴ *Rubáš* by pak byl pravděpodobně původně ‘oděv z odřezaných kusů látky, tedy z rubů’ (Machek 1968, s. 522; Králík 2015, s. 513 aj.). Niederle popisuje tento starobylý oděv ženský takto: „pozůstává z širokého kusu látky ovinuté kolem prsou a boků a po straně sešité, na niž v bocích přišita je druhá, spodní, v řasy sebraná část na způsob nynější sukénky [...]. Rukávů nemá a tím se liší od košile, která vždy má rukávy. Tutěž podobu rubáše ukazují i staré obrazy české ze XIV. stol. [...]. Je však nemožno rozhodnouti, zdali jest tato forma ženského rubáše původní, či zdali původně sestával z jednoho kusu látky široké, kol těla ovinuté a po straně sešité jako u rubáše mužského“ (Niederle 1913, s. 480–481). Jak dokládá sémantika uvedeného slovanského materiálu, význam výchozího psl. substantiva se do ní dobře otiskl, srov. ‘kus látky’, ‘plátno’, ‘šátek’ apod.

Původní význam zachovává csł. kontinuant psl. substantiva, který zaznamenal Miklosich (1862–1865, s. 815), totiž csł. *рѣбѣ*. Jeho význam autor charakterizuje latinským substantivem *pannus*, tedy ‘kus látky, cár’, plurál *ruby* pak označuje ‘šaty, roucho’. Responze v některých dalších slovanských jazycích ukazují širší škálu významů: např. stč. *rub* ‘šátek’, č. st. *rub* ‘tkanina, šátek, šat’ (Jungmann 3, s. 947), slk. st. (16. stol.) *rub* ‘šátek’ (HSSlk 5, s. 185), stp. *raqb* ‘oděv, šátek; plátno’ (SSp 7, s. 442 – doklady od konce 14. stol.), hluž. *rub* ‘šátek’, dluž. *rub* ‘šátek; lněné roucho; smuteční bílý šátek aj.’ (Schuster-Šewc 1978–1996, s. 1246n), srb./ch. st. (od 16. stol.) *rûb* ‘kus plátna, šátek, kterým se něco přikrývá; ručník apod.’ (Rj 14, s. 207–208), stbr. *rubъ* ‘kus plátna, šátek; vrchní oděv; hadry, cáry’ (ESBr 11, s. 199), str. *rubъ* ‘kus látky, cár; roztrhaný, opotřebovaný oděv’ (StrS 22, s. 224). Právě doklady str. *rubъ* ze 16. stol. naznačují významové směřování od ‘hadr, cár’ k ‘roucho zemřelého’, když dosvědčují význam ‘pruh látky, který se mrtvému vázal kolem hlavy’. Po posouzení výše uvedeného lexikálního materiálu a jeho významů se ukazuje, že kontinuanty psl. **rѣbѣ* mohly původně alespoň v části slovanských jazyků označovat pruh plátna (nebo šátek), kterým se z rituálních důvodů obvazovali zemřelí před uložením do hrobu: „U vost. i juž. slavjan sčitalos’ objazatel’nym podpojasyvat’ pokojnika pri položenii vo grob: po verovanijam staroobriadcev, nepodpojasannogo pokojnika na tot svet ne pustjat“ (Levkijevskaja – Tolstaja 2004, s. 554–555). Doklady tohoto obyčeje lze totiž najít ve stsl. textech (v. níže).

3. ROUŠKA K ZAVINUTÍ MRTVÉHO

Staroslověnština ani církevní slovanština nemají, jak se zdá, žádný lexém, který by pojmenovával speciální šat určený pro zemřelého. Naopak křesťanský zvyk zahalovat mrtvého pomocí roušky, resp. plátna však dosvědčen je, a to několika lexémy:

³ Podrobněji o původu tohoto typu oděvu srov. už např. Il’jinskij (1915, s. 121–122).

⁴ Zajímavý je v té souvislosti poznatek, který formulovala S. M. Tolstaja, že se totiž posmrtný šat podle staré tradice připravoval speciálním způsobem, který se lišil podle území v rámci slovanského areálu, látka se nestříhala, ale trhala, případně oddělovala pomocí kamene, plamene svíčky apod. (Tolstaja 2004, s. 530).

3.1. *povoi*

Substantivum *povoi* se objevuje na několika místech v českocírkevněslovanské památce *Besědy na jevangelije papy Grigorija Velikago*⁵ (Konzal 2005–2006). V SJS je jeho význam formulován obecně jako ‘kus plátna’ (SJS 3, s. 73), kontext ovšem ukazuje, že se tímto lexémem pojmenovává nejspíš ‘rouška (k ovinutí), případně šátek’. V latinské předloze mu totiž odpovídá *lintheamen*, případně *lintheum* ‘plátěný šátek, plátěná rouška’. Srov. např. *лиѣнникъ иже бѣ на главѣ jeho не с повоjemъ položenъ* (Bes 22,140aa 5sq)⁶, jinde je na stejném místě (J 20,7) *съ ризами* μετά τῶν ὀθονίων (Mar As Ostr). V žádné jiné stsl. památce evidované v SJS se toto csl. substantivum nevyskytuje. Ve staroslověnských textech je na shodných místech, jak ukazuje i zmíněný citát, lexém *riza* ‘rouška k zabalení mrtvého’, překládající ř. *ὀθόνιον* ‘plátěný obvaz, obinadlo’. Staročeským ekvivalentem je *prostěradlo* ‘větší a obvykle čtyřcípý kus plátna bez zvláštní úpravy k různému použití (jako příkrývka, přehoz, osuška, jednoduchý oděv apod.), později zvláště prostěradlo’. V *Bibli olomoucké* na tomto místě čteme: [...] i uzřel *prostěradla* položena a pasnici, ježto byla na jeho hlavě (Kyas 1981, s. 359). Novější vydání bible zachovává rovněž *prostěradlo*: [...] uzřel *prostěradla* položená a *rouchu*, kteráž byla na hlavě jeho (BK Nový zákon, s. 95).

Csl. *povoi* je pokračování psl. **povojь*, derivátu s *o*-ovým vokalizmem od psl. **poviti* ‘zavinout, zakrýt, zahalit’ (< psl. **viti* ‘vít, splétat, motat apod.’). Význam tohoto csl. substantiva (podobně jako výchozího prefigovaného slovesa) vychází z původního významu ie. kořene **ueiH₁-* ‘vít, plést’, došlo ovšem k jeho specifikaci ‘to, čím se zahaluje mrtvý’ (k etymologii psl. **viti* v. podrobněji ESJS 5, s. 263, s.v. *izviti*). Ekvivalenty má v několika dalších slovanských jazycích, převážně však jen s posunutým významem (s výjimkou stch., ch. arch., str. a rcs.): b. *povój* ‘pruh látky, kterým se stahuje peřinka s nemluvnětem, povijan’, mk. *povoj* stejného významu, sln. *povój* ‘páska, obvaz’, arch. a dial. též *povôjec* (deminutivum k *povój*), srb., ch. *pòvōj*, *póvoj* ‘široký pruh látky používaný k zavinutí nemluvněte’ (v tomto významu i srb., ch. *pòvoja*, *pòvōjnik* – RSAN 20, s. 720–721), dále ‘plena, plenka’, stch. ‘halena, kterou nosili na holém těle kajícníci’, ch. arch. ‘šátek’ a ‘pás, opasek’ (Rj 11, s. 277), rcs. a str. *povoj* ‘pohřební roucho, rubáš’, ‘šátek vázaný kolem hlavy u vdanců žen’, str. též ‘povijan’ (StrS 15, s. 166), r. dial. *povoj* ‘plena, do které se balilo dítě po vyjmutí z koupele při křtu’, ‘páska, obvaz’, ‘starobylá ženská pokrývka hlavy’, (v plurálu) ‘černé bavlněné onuce, které se namotávaly přes bílé’ aj. (SRNG 27, s. 254–255). Speciální význam má slk. dial. *povojok* (svou formou deminutivum od ve slovenštině nedoloženého *povoj*) ‘šátek, který nevěsta drží přeložený

⁵ Je to, jak známo, překlad latinského originálu 40 homilií Řehoře Velikého. Text českocírkevněslovanského původu se dochoval v ruských opisech z 13. století. Varianty z mladších rukopisů označujeme BesPogod, BesSynod, BesUvar. Vydal V. Konzal (2005–2006).

⁶ K označování stsl. pramenů byly použity zkratky zavedené pro SJS.

přes prsa'. K. Chorvát popisuje svatební zvyk na slovenském venkově takto: „Mladucha po ten celý čas drží cez pleciah prehodený povojojok silno pri sebe, aby aj ju muž až do smrti tak tuho pri sebe držal“ (Chorvát 1895, s. 671). Od 16. stol. je ve slovenštině doložen derivát *povojník* ‘pruh látky, kterým se stahuje pečinka s nemluvnětem’ (pravděpodobně ze spojení typu **povojný pás* – Králik 2015, s. 462), stejné útvary najdeme i v polštině, stp. *powojnik* ‘široký pás tkaniny na zavinutí nemluvněte, povijan’ (SSp 6, s. 523), p. arch. a dial. *powojnik*, *powojniczek* stejného významu (Karłowicz 4, s. 312), též ve slovinštině, srbštině a chorvatštině, sln. arch. a dial. *povôjnik* ‘Kopfbund, turban’ (Pleteršnik 2, s. 198), srb., ch. *pôvôjnik* (v. výše), a ve východoslovanských jazycích, r. *povójnik*, ukr. *povójnyk*, br. *pavójnik* ‘starodávný šátek vázaný kolem hlavy u vdaných žen’,⁷ r. dial. též ‘čepce’ (SRNG 27, s. 255).

Všechna výše uvedená pojmenování jsou motivována významem ‘to, čím se váže, omotává’, mění se jen objekt, který se omotává. V církevní slovanštině jde, jak bylo ukázáno, o zemřelého.⁸

3.2. *k'irija*

Hapax legomenon *k'irija* ‘rouška k zavinutí mrtvého’ je doloženo na jednom místě v Nik: *obezanъ nogama i rukama kirijemi* (J 11,44 Nik). Je to přejetí ř. *κερία* ‘obvaz, bandáž apod.’ nejasného, snad předřeckého původu (Beekes 2010, s. 664). Odpovídající výrazy v jiných slovanských jazycích pravděpodobně nemá.

3.3. *ukroi*

Stsl. *ukroi* ‘plátno k zavinutí mrtvého’ překládá v řadě stsl. textů právě výše zmíněné ř. *κερία*: např. *нъ ukroę mрътваago řěšiši tаčъ мѣнъ керіаѡ* (Supr 338,26). Vztahuje se k psl. **krojiti* ‘krájet, štípat’ (podrobněji v. ESJS 17, s. 1019). Odpovídající výrazy v jiných slovanských jazycích pravděpodobně nejsou doloženy.

3.4. *riza*

Stsl. *riza* má v evangelních textech význam ‘plátno k zabalení mrtvého, prostředradlo’. Srov. např.: *prijęste že tělo isusovo i obiste e rizami* (J 19,40 Zogr Mar As Ostr).⁹ Častěji však je pojmenováním oděvu, a znamená tedy ‘šat’ či ‘roucho’. Ekvi-valenty má ve většině slovanských jazyků, význam ‘plátno k zavinutí mrtvého’ však

⁷ Zvyk zakrývat si hlavu po svatbě, ať už šátkem, nebo čepcem, je poměrně rozšířený napříč nejen evropskými národy, lexémy pro tyto pokrývky hlavy jsou různé a nejsou předmětem této stati. K obyčeji u východních Slovanů srov.: „Der *Powoinik*..., eine Art eng anliegender Kappe oder ein in dieser Form eng um den Kopf geschlungenes Tuch, welches das Haar verhüllt, ist geradezu das Abzeichen der Ehefrau“ (Krogmann 1959, s. 142 – zde jde o autorův citát z textu L. von Schroedera: Schroeder 1888, s. 145n).

⁸ Ve většině slovanských jazyků se kontinuanty psl. **povojb*, případně jejich deriváty rozšířily v rostlinném světě jako pojmenování různých druhů popínavých rostlin.

⁹ Srov. csl. *povoi* výše sub 3.1.

nedosvědčují. Přibližuje se mu snad jen deminutivní br. arch. *rizka*, *rižočka* ‘plena, na kterou se ukládá dítě při pravoslavném křtu’ (Nosovič 1870, s. 563), r. *rizka* téhož významu. Mohlo by jít o přejetí (ovšem zdroj přejetí není jistý); mohlo by však souviset i s psl. slovesem *rězati* ‘řezat, krájet’, což by odpovídalo slovo-tvornému modelu při tvorbě některých částí oděvu popsanému výše (podrobněji i s etymologickou literaturou ESJS 13, s. 770–771).

3.5. *savanъ*

Csl. *savanъ* ‘plátno k zavnutí mrtvého’ (Miklosich 1862–1865, s. 817) je výpůjčkou ř. *σάβανον* ‘velké lněné plátno’ semitského původu (Beekes 2010, s. 1299). Ekvivalenty má několik slovanských jazyků: b. *savān*, dial. *sāvana* (podle BER 6, s. 401 by mohlo jít v tomto případě o výpůjčku nř. *σάβανα*), *sāvan*, mk. arch. *savan*, str. *savanъ* (StrS 23, s. 11), r., ukr., br. *sāvan*, vše s významem ‘bílé plátno, do kterého se hálí zemřelí’, nověji i ‘rubáš’.

3.6. *lentii* aj.

Ve staroslověnském lexiku je i několik dalších výrazů z této sémantické oblasti, většinou však pojmenovávají menší roušky sloužící k otírání potu, případně k zahalování obličejů, jako např. stsl. *lentii*, *naličije*, *ponjava*, *ubrusъ* aj.

4. ZÁVĚR

Staroslověnské texty ukazují, že Slované v dobách raného křesťanství patrně neměli speciální šaty, které by byly mrtvým oblékány do rakve. K tomuto účelu sloužily kusy plátna, roušky, jimiž byli zemřelí ovinuti. Tyto roušky mají v staroslověnském lexiku různá pojmenování různého původu, jak bylo ukázáno výše. Ovšem ovíjení, omotávání zemřelých, ale i živoucích lidí, případně některých částí jejich těla, ale i předmětů, stavení apod. kusem plátna, páskem, sítí apod. zůstalo v tradicích Slovanů v různých podobách a s oblastními odlišnostmi živé v zásadě dodnes (podrobně např. Levkijevskaja – Tolstaja 2004).

V historických fázích slovanských jazyků se už názvy pro speciální posmrtný šat objevují. Výše byl uveden č. a slk. *rubáš* nebo vsl. *sāvan* a jejich ekvivalenty, zmínit lze též např. stč. a č. dial. *čechel*, slk. st. *čachol*, p. arch. a dial. *czechel*, dále č. arch. a dial. *hazuka*, p. *koszula śmiertelna*, srb. arch. *mrtvačka košulja*, ch. *mrtvačko ruho*, sln. *mrtvaško oblačilo*, *mrtvaška srājca* a další.

Zkratky jazyků a dialektů

arch. – archaický, b. – bulharský, br. – běloruský, csl. – církevněslovanský, č. – český, dial. – dialektní, dluž. – dolnolužický, hluž. – hornolužický, ch. – chorvatský, ie. – indoevropský, luž. – lužický, mk. – makedonský, mor. – moravský, nř. – novořecký, psl. – praslovanský,

r. – ruský, rcsł. – ruskocírkevněslovanský, ř. – řecký, slk. – slovenský, sln. – slovinský, srb. – srbský, st. – starší, stbr. – staroběloruský, stč. – staročeský, stch. – starochorvatský, stp. – staropolský, str. – staroruský, stsl. – staroslověnský, ukr. – ukrajinský

L i t e r a t u r a

ALJ – archiv lidového jazyka českého uložený v dialektologickém oddělení ÚJČ AV ČR v Brně.

BEEKES, Robert (2010): *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. 1–2. Leiden – Boston: Brill.

BER – *Bǎlgarski etimologičen rečnik* (1971–). Sofija: Izdatelstvo na Bǎlgarskata akademija na naukite, Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.

BK – *Bible svatá podle posledního vydání kralického z roku 1613* (2004). Brno: Levné knihy KMa.

ESBr – *Etymalahičny sloŭnik belaruskaj movy* (1978–). Minsk: Belaruskaja navuka.

ESJS – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Seš. 1–14 (1989–2008). Praha: Academia. – Seš. 15–21 (2010–2022). Brno: Tribun EU.

ESStč – *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz> [cit. 10-09-2024].

H–K = HOLUB, Josef – KOPEČNÝ, František (1952): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic. 575 s.

HSSlk – *Historický slovník slovenského jazyka* (1991–2008). Zv. 1–7. Bratislava: Veda.

CHORVÁT, Krištof (1895): Slovenská svadba. In: *Slovenské pohľady*, roč. 15, sošit 11, s. 652–671.

IL'JINSKIJ, Grigorij Andrejevič (1915): Slavjanskija etimologii. In: *Russkij filologičeskij vestnik*, roč. 74, č. 3, s. 119–140.

Jungmann – JUNGMANN, Josef (1835–1839): *Slovník česko-německý*. Sv. 1–5. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna.

Karłowicz – KARŁOWICZ, Jan (1900–1911): *Słownik gwar polskich*. T. 1–6. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

KONZAL, Václav (2005–2006): *Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v česko-církevněslovanském překladu*. Sv. 1–2. Praha: Euroslavica.

KRÁLIK, Ľubor (2015): *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda. 704 s.

KROGMANN, Willy (1959): Nhd. Weib. In: *Indogermanische Forschungen*, roč. LXIV, s. 136–145.

KYAS, Vladimír (ed.) (1981): *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká 1. Evangelia*. Praha: Academia. 378 s. + přílohy.

LEVKIJEVSKAJA, Jelena Jevgeňjevna – TOLSTAJA, Svetlana Michajlovna (2004): Opojasyvanije. In: N. I. Tolstoj (red.): *Slavjanskije drevnosti*. T. 3. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 552–556.

MACHEK, Václav (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia. 868 s.

MIKLOSICH, Franz (1862–1865): *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller. XXII, 1171 s.

NIEDERLE, Lubor (1913): *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností slovanských*. Díl I., sv. 2. Praha: Bursík & Kohout, s. 393–899.

NOSOVIČ, Ivan Ivanovič (1870): *Slovar' bělorusskago narěčija*. Sanktpeterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk. VI, 756 s.

ONDRUŠ, Šimon (2000): *Odtajnené trezory slov*. Martin: Matica slovenská. 242 s.

ONDRUŠ, Šimon (2002): *Odtajnené trezory slov II*. Martin: Matica slovenská. 228 s.

ONDRUŠ, Šimon (2004): *Odtajnené trezory slov III*. Martin: Matica slovenská. 232 s.

Pleteršnik – PLETERŠNIK, Maks (1894–1895): *Slovensko-nemški slovar*. T. 1–2. Ljubljana: Knezoškofijstvo.

Rj – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976). D. 1–23. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

RSAN – *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (1959–). Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

SCHROEDER, Leopold von (1888): *Die Hochzeitsbräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften in Vergleichung mit denen der indogermanischen Völker. Ein Beitrag zur Kenntniss der ältesten Beziehungen der finnisch-ugrischen und der indogermanischen Völkerfamilie*. Berlin: Verlag von A. Asher & Co. VIII, 265 s.

SCHUSTER-ŠEWC, Heinz (1978–1996): *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. Bd. 1–5. Bautzen: Domowina-Verlag.

SJS – *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Sv. 1–4 (1966–1997). Praha: Academia, Euroslavica. – Sv. 5. *Addenda et corrigenda ad volumen I* (2016). Praha: Slovanský ústav, Euroslavica.

SRNG – *Slovar' russkich narodnyh govorov* (1965–). Moskva – Leningrad/Sankt-Peterburg: Nauka.

SSJ – *Slovník slovenského jazyka* (1959–1968). Zv. 1–6. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

SSN – *Slovník slovenských nářečí* (1994–). Bratislava: Veda.

SStp – *Słownik staropolski* (1953–2002). T. 1–11. Warszawa et al.: Polska Akademia Nauk.

StrS – *Slovar' russkogo jazyka 11–17 vv.* (1975–). Moskva: Nauka.

TOLSTAJA, Svetlana Michajlovna (2004): Odežda. In: N. I. Tolstoj (red.): *Slavjanskije drevnosti*. T. 3. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 523–533.